

Luc Vanacker

Over die oorlog

*Bedenkingen bij een eeuw geschiedschrijving
over het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog*

Uitgeverij Aspekt

*'Enkel in het verdedigen van rechtvaardigheid
is extremisme geen ondeugd.*

*Enkel in het behartigen van eerlijkheid is
gematigdheid geen deugd.'*

Marc Eyskens

1.

Inleiding

‘De tijd van de grote debatten over de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog is voorbij,’ schreef de Duitse historicus Oliver Janz in *Der Große Krieg*, een boek dat hij in 2013 publiceerde. Maar dat was zonder de Australische historicus Christopher Clark gerekend, die met *The Sleepwalkers* weer animo bracht in die debatten. Heel kort samengevat schreef Clark de verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog niet hoofdzakelijk aan het Duitse Rijk (verder kortweg ‘Duitsland’) en Oostenrijk-Hongarije toe, maar aan Frankrijk, Rusland en Servië.

In West-Europa zijn het vooral Engels- en in mindere mate Duitstalige boeken die nog over dat onderwerp verschijnen. Dat blijkt ook uit *review articles* die in tijdschriften verschijnen. Zo brachten *Journal of Modern History* in 2007 en *Historische Zeitschrift* in 2015 telkens een kritische synthese van recente publicaties.¹ Van Frans- en Nederlandstalige kant valt op dat vlak weinig te melden.

1 Samuel Williamson Jr. en Ernest R. May, *An Identity of Opinion: Historians and July 1914*, in *Journal of Modern History*, Vol. 79, 2007, p. 335-387. Sönke Neitzel, *Der Erste Weltkrieg und kein Ende*, in *Historische Zeitschrift*, Bd. 301, 2015, p.121-148.

Clark kreeg op zijn beurt tegenwind van Duitse historici als Gerd Krumeich, Anika Mombauer en Volker Berghahn. Die laatste besloot zijn bijdrage *Origins* voor *The Cambridge History of the First World War* (2014) als volgt:

Er bestaat weinig twijfel over dat het debat zal voortgaan over het aandeel, niet alleen van Rusland, maar ook van andere machten in het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog. Maar die aandelen zullen secundair zijn in vergelijking met de agressieve diplomatie en de bewapeningspolitiek die de Duitse monarchie, met Wenen in toenemende mate in haar spoor, nastreefde sinds het begin van de eeuw en die culmineerden in het lanceren van een preventieve oorlog door de Centrale Machten in 1914.²

Het werk van Krumeich en Mombauer omschrijft Sönke Neitzel in het al vermelde overzicht als ‘klasiek’, omdat ‘bij hun analyse Duitsland centraal staat en de handelingen van de andere grootmachten als reacties op dat handelen geïnterpreteerd worden.’ Hetzelfde kan gezegd worden van Berghahn.

Met die stellingname volgen die drie historici de thesis van Fritz Fischer. De Duitse historicus Fritz Fischer heeft in de jaren 1960 met twee werken komaf gemaakt met de ‘leugen’ dat Duitsland geen ‘schuld had aan het uitbreken van de oorlog’.³ Uit het eerste werk *Griff nach der Weltmacht* (1961), citeren we:

2 Volker Berghahn, *Origins*, in *The Cambridge History of the First World War*, Vol. 1, Cambridge UP, 2014, p. 38.

3 Heinrich August Winkler, in *Historische Zeitschrift*, 1980, p. 732.

Door de gespannen toestand op wereldvlak in 1914, niet in het minst als gevolg van de Duitse wereldpolitiek – die in 1905, 1909 en 1911 reeds drie gevaarlijke crisissen uitgelokt had – moest elke begrensde (lokale) oorlog in Europa, waar een grootmacht bij betrokken was, het gevaar van een algemene oorlog onvermijdelijk dichterbij brengen. Omdat Duitsland de Oostenrijks-Servische oorlog gewild, gewenst en gedekt heeft, vertrouwend op de Duitse militaire overmacht; het in het jaar 1914 bewust tot een conflict met Rusland en Frankrijk liet aankomen, draagt de Duitse regering een aanzienlijk deel (*einen erheblichen Teil*) van de historische verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de algemene oorlog.⁴

Een aantal stellingen uit dat werk van Fischer zijn intussen weerlegd. Volker Berghahn toonde in 1973 aan dat Duitsland geen oorlog ‘plande’ vanaf 1912. De eerste Oostenrijkse historicus die ernstig werk maakte van de juli-crisis, Manfred Rauchensteiner, schrijft dat Duitsland Oostenrijk-Hongarije niet tot oorlog dreef, maar dat de dubbelmonarchie daar onafhankelijk over besliste.⁵ Ook Marc Trachtenberg toonde aan dat Fritz Fischer teksten van gesprekken in hardere zin parafraseert en zo Duitsland oorlogszuchtig ‘maakt’.⁶ Ook in de jaren 1960 was er al kritiek op Fischer en als reactie daarop schoot Fischer zichzelf in de voet door in

4 Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1964 (3de ed.), p. 104.

5 Volker Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, 1973. Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Toppladlers*, 1993. Allebei besproken in S. Williamson Jr., a.w. p. 355 en 359.

6 Marc Trachtenberg, *The Craft of International History. A Guide to Method*, Princeton UP, 2006, p. 69.

herdrukken van *Griff nach de Weltmacht* vanaf 1967 het woord ‘erheblichen Teil’ uit het citaat hierboven te vervangen door ‘entschiedenen Teil’, het beslissende deel.

In het tweede werk, *Krieg der Illusionen. Die Deutsche Politik von 1911 bis 1914* (van 1969) ging hij nog een stap verder door ‘de hele voorgeschiedenis van de Eerste Wereldoorlog als een geplande actie voor te stellen’. Daarbij, zo oordeelt Sönke Neitzel, ‘vooronderstelt Fischer in juli 1914 criminele intenties en beslissingen bij de leiders van het Duitse Rijk, als deel van een “Sonderweg” van Frederik de Grote tot Hitler.’⁷

‘Vandaag domineert de visie,’ beweert Heinrich August Winkler daar tegen in, ‘dat Duitsland geen’ uniek Duits pad” bewandelde.’⁸In de Engelse vertaling van Fischers eerste werk, die dateert van 1967, staat ‘a substantial share’; in de Franse van 1970 staat de latere versie ‘la part décisive’.

Fischer beseftte wel dat zijn werk alleen de Duitse kant van het verhaal vertelde. Daarom noteerde hij in de inleiding van *Griff nach der Weltmacht*:

*Het zou de taak van toekomstig onderzoek moeten zijn om, na het openstellen van de aanwezige archieven, de oorlogsdoelen van de Ententemachten in hun ontstaan en ontwikkeling monografisch te behandelen. Het voorliggende boek is in dit opzicht een bijdrage tot een gezamenlijke interpretatie van de oorlogsdoelenpolitiek van alle belligerenten.*⁹

7 S. Neitzel, a.w., p. 131.

8 Heinrich August Winkler, *Germany. The long Road West. Vol. 1: 1789-1933*, Oxford, 2000, p. 1.

9 Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, p. 14.

De Engelse vertaling (1967) neemt dit voorwoord over en de inleider, James Joll, herhaalt die oproep nog eens. De Franse vertaling (1970) neemt dat voorwoord niet op en de inleider spreekt er merkwaardig genoeg ook niet over.

Nochtans – en dat siert hem – herhaalt Fischer in *Krieg der Illusionen* (1969) die oproep nog eens:

*Ooit moet vastgesteld worden of er in Frankrijk en Rusland objectief constateerbare plannen voor een aanvalsoorlog tegen de Dreibund waren.*¹⁰

Ook in later werk heeft Fischer het over ‘nur den deutschen Anteil’.¹¹ Vanuit de beperkingen die Fischer zichzelf stelt, kan je je dus niet op zijn werk beroepen om te spreken van ‘Duitse hoofdschuld’ of ‘alleenschuld’, vòòr de oorlogsdoelen van alle hoofdrolspelers bekend zijn.

Voor er van Russische of Franse kant een academisch antwoord kwam op de oproep van Fischer, was het lang wachten. In 2011, twaalf jaar na Fischers overlijden, verscheen van Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War* en in 2015 pas *La Grande Illusion* van Georges-Henri Soutou. Beide werken kregen weinig aandacht, zelfs in academische historische tijdschriften. We komen er nog op terug. Uit *La Grande Illusion* haal ik voorlopig één citaat: ‘de Russische en Franse legerstaven raakten het eens over een zeer offensieve strategie tegen Duitsland in geval van oorlog.’¹²

10 Fischer, *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1969, p. 680.

11 Fischer, *Der Stellenwert der Ersten Weltkriegs in der Kontinuitätsproblematik der deutschen Geschichte*, in *Historische Zeitschrift*, 1979, p. 25.

12 Georges-Henri Soutou, *La Grande Illusion. Quand la*

*

Bij de honderdste herdenking van de wapenstilstand, op 11 november 2018, richtte de Franse president Emmanuel Macron, zich bij het graf van de onbekende soldaat in Parijs tot 72 wereldleiders, onder meer met de volgende woorden: ‘Patriotisme is juist het tegenovergestelde van nationalisme. Nationalisme is er het verraad van.’ Hij ging ervan uit dat iedereen de betekenisnuance tussen ‘defensief patriotisme’ en ‘offensief nationalisme’ kende. Het is nog maar de vraag of dat onderscheid altijd zo eenvoudig te maken is.

Vele media (bv. de Vlaamse VRT en het Duitse ZDF) pikten er dit zinnetje uit, hoewel Macron niet alleen waarschuwde tegen ‘het verrijzen van oude demonen’ maar ook tegen ‘nieuwe ideologieën die de godsdiensten manipuleren.’

*

Van het internationale naar het nationale strijdtoneel. In België is de eeuwherdenking van de Eerste Wereldoorlog niet onopgemerkt voorbij gegaan. Er waren nationale herdenkingen, zoals in Luik, maar omdat België een federale staat is, waren er ook regionale herdenkingen in de Nederlandstalige en Franstalige gemeenschap afzonderlijk. Voor Vlaanderen herinner ik me een degelijke documentaire, *Brave Little Belgium*, en een fictiereeks *In Vlaamse Velden*. Het meest actief was wellicht de provincie West-Vlaanderen, de enige

France perdait la paix 1914-1920, Parijs, Tallandier, 2015, p.28.

die vier jaar lang verdeeld is geweest door een front en deels bezet was door Duitse en deels gecontroleerd werd door geallieerde troepen. De provinciale ad hoc commissie *Gone West* organiseerde fakkeltochten, tentoonstellingen, concerten enz. Ik heb het allemaal wat van op afstand gevolgd. Niet dat ik er een probleem mee heb, maar het was wat te eenzijdig op herdenken gericht. Het leek bijwijlen of het land een aanval van ‘commemoritis’ had. Het mocht ook wat kosten, dat herdenken. Ik herinner me een actrice vertellen dat ze goed haar brood verdiende aan die oorlog.

Bij het begin van de eeuwherdenkingen in 2014, zijn heel wat studies verschenen over de ‘Julicrisis van 1914’, de maand tussen de aanslag in Sarajevo op 28 juni en de oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan Servië, juist een maand later. Maar niet zozeer in België. We beleefden wel de heruitgave van *De Grootte Oorlog* van Sophie de Schaepdrijver uit 1997 en een overzicht van de militaire gebeurtenissen onder de titel *Oorlog in België* (2016) onder redactie van Luc De Vos, in feite ook een uitgebreide heruitgave van ‘De Eerste Wereldoorlog’ uit 1996. Beide publicaties werden ‘standaardwerken’ genoemd, maar geen van beide besteedt veel aandacht aan de vraag naar de verantwoordelijkheid. Dat was wel het geval voor *De Grootte Klassenoorlog 1914-1918* van Jacques R. Pauwels. Hij verklaart de oorlog als ‘een verticale oorlog tussen landen en een horizontale tussen klassen’, dit boek biedt een goed referentiekader, maar het verklaart niet waarom het ene kapitalistische land begint en het andere niet.’

In het Ieperse *In Flanders’ Fields* museum blijft het antwoord op die vraag beperkt tot één bord met wat

summiere uitleg over de twee machtsblokken. In een gesprek noemde coördinator Piet Chielens die vraag ‘niet belangrijk’. Het gaat om het voorkomen van oorlog. Ik snap dit een beetje vanuit artistiek standpunt: maak met alle middelen duidelijk hoe erg het was en de lust om te herbeginnen verdwijnt vanzelf. Maar vanuit historisch standpunt vind ik een antwoord op die vraag juist wel belangrijk. Hoe kan je immers ‘lessen trekken’ als je de oorzaken niet voldoende kent?

Ik vind België ideaal geplaatst om op die vraag een antwoord te helpen vinden. Het was het enige neutrale land dat tegen zijn wil in die heksenketel terecht is gekomen. Maar het is intussen wel duidelijk dat we niet op de overheid hoeven rekenen. Een poging van een enkeling dan maar, die nu hij met pensioen is, wat orde mag scheppen in die ontzaglijke hoeveelheid publicaties over dat onderwerp. Niet zozeer op basis van archiefonderzoek, daarvoor is het te verkennen terrein te weids, maar door een kritische evaluatie van secundaire bronnen waarvan de auteurs dat onderzoek wel al gedaan hebben. Er liggen nog heel wat puzzelstukjes te wachten om eens omgedraaid of samengelegd te worden.